

Teun van Manen, *Zelfcontrole. Een sociaal-cognitief interventieprogramma voor kinderen met agressief en oppositioneel gedrag*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum, 2001. ISBN 90 313 3418 9, 159 blz., € 21,10.

Alhoewel het aantal delicten dat door jeugdigen gepleegd wordt daalt, stijgt het aantal geweldsdelicten dat zij plegen. Algemene maatregelen tegen het geweld halen weinig uit, in tegenstelling tot sommige specifieke maatregelen. Een van die specifieke maatregelen is vroegtijdige interventie in de vorm van therapie aan kinderen die een gedragspatroon beginnen te vormen van ernstige schendingen van het welzijn en de rechten van anderen. Een deel van hen staat aan het begin van een criminele carrière, gekenmerkt door openlijke en verborgen agressie jegens anderen en de samenleving. Het gaat veelal om kinderen met een oppositioneel-opstandige of antisociale gedragsstoornis.

In het boek *Zelfcontrole. Een sociaal-cognitief interventieprogramma voor kinderen met agressief en oppositioneel gedrag* buigt klinisch psycholoog en psychotherapeut Teun van Manen zich over de vraag hoe voorkomen kan worden dat deze kinderen zover afglijden. Hij vraagt zich af wat er met hen vanuit ontwikkelingspsychologisch en pedagogisch perspectief aan de hand is. Hij stelt zich daarna de vraag hoe vanuit deze invalshoeken de negatieve spiraal omgevoerd kan worden. Hij maakt vervolgens de vertaalslag tussen theorie en praktijk in de vorm van groepstherapie. Hij toetst tot slot de therapie op effectiviteit.

Net als menig hedendaagse verhandeling over kinderen met een oppositioneel-opstandige of antisociale gedragsstoornis begint Van Manen met de sociale informatieverwerkingstheorie van Kenneth Dodge. Volgens deze theorie nemen deze kinderen vertekend waar. Zij focussen zich bijvoorbeeld op bedreigende informatie, besteden weinig aandacht aan concurrerende, neutrale informatie, interpreteren ambigue informatie als bedreigend en gebruiken verbaal en fysiek geweld uit frustratie en onmacht of als middel. Van Manen wijst er vervolgens op dat de theorie van Dodge op twee punten tekortschiet als theoretisch kader voor vroegtijdige interventies. Ten eerste ontbreekt daarin een ontwikkelingspsychologische fundamenteel om te bepalen of de sociaal-cognitieve ontwikkeling al dan niet normaal verloopt. Om dat tekort aan te vullen, wordt onder andere de sociaal-cognitieve theorie van Robert Selman gebruikt. In die theorie hebben sociale cognities betrekking op de kennis, houding en vaardigheden van kinderen om zichzelf en anderen gedachten, gevoelens en gedragingen toe te schrijven. Kinderen hebben die nodig om eigen doen en laten en dat van anderen te beschrijven, te verklaren en te voorspellen, zodat zij op anderen kunnen anticiperen en reageren.

Volgens de theorie van Selman vertonen kinderen met een oppositioneel-opstandige of antisociale gedragsstoornis gedrag dat past bij normaalbegaafde kinderen zonder gedragsproblemen in de leeftijd van zes tot acht jaar. Zij hebben problemen met het differentiëren en integreren van informatie vanuit verschillende perspectieven. Zij zijn nauwelijks of niet in staat hun perspectief met dat van anderen in verband te brengen en die op elkaar af te stemmen, waardoor ze weinig tot geen rekening houden met de belangen en gevoelens van anderen. Zij

stellen eenzijdig eigenbelang voorop, gericht op het bepalen van de gang van zaken op korte termijn. Zij proberen bijvoorbeeld hun zin te krijgen door (te dreigen met) verbaal en fysiek geweld. Hun aandeel in het geheel, de belangen en gevoelens van anderen en lange termijngevolgen geraken dan op de achtergrond of buiten beeld.

Ten tweede gaat de theorie van Dodge voorbij aan de functies en invloed van emoties. Negatieve emoties vervullen een signaalfunctie door aan te geven dat bepaalde belangen in het geding zijn. Daarnaast vervullen negatieve emoties een motiverende rol door impulsen voor belangenbehartiging te geven. Zo leidt boosheid tot de impuls hindernissen te verwijderen die specifieke belangen in de weg staan.

Eenzijds beïnvloeden emoties sociale cognities, onder andere door de aandacht te vestigen en gedachten te richten op omstandigheden die de belangen bedreigen. De betekenis van de regulerende functie van emoties is dat de kinderen zich focussen op de signaal- en motiverende rol van de sterkste emotie. Zij richten zich eenzijdig op deelaspecten, in casu eigenbelang. Anderzijds oefenen sociale cognities invloed uit op emoties, onder meer door (her)interpretaties van situaties en begrenzing en bijsturing van emoties. Wat zij moeten leren, is hun emoties te reguleren door informatie op een niet-vertekende, leeftijdsadequate wijze in te winnen en te verwerken.

Om hen te leren informatie op de juiste wijze in te winnen en te verwerken en rekening met de belangen en gevoelens van anderen te houden, ontwikkelde Van Manen een sociaal-cognitief interventieprogramma. Het doel van de training is – vrij vertaald – dat zij leren dat ze een stem hebben, dat die stem gerespecteerd wordt en dat ze niet de enigen zijn die iets in te brengen hebben. Deze kennis, houding en vaardigheden fungeren als het ware als reddingsvest om hun hoofd boven water te houden in onze pluriforme, veranderende samenleving. Om zich daarin op maatschappelijk aanvaardbare wijze staande te houden, moeten zij zich in anderen kunnen inleven, bij machte zijn met anderen te onderhandelen en in staat zijn compromissen te sluiten.

Om de sociaal-cognitieve achterstand in te halen en cognitieve vertekeningen zoveel mogelijk te corrigeren, volgden 24 normaalbegaafde kinderen van negen tot dertien jaar oud met een oppositioneel-opstandige of antisociale gedragsstoornis de zelfcontroletraining. De training bestond uit elf sessies, gecombineerd met huiswerkopdrachten. Ouders en leerkrachten werkten actief mee aan het opstellen van doelen, stimuleren en controleren van huiswerk en observeren en rapporteren.

In de training leerden de kinderen stapsgewijs informatie eerst te decoderen, te interpreteren en te toetsen en dan te integreren en toe te passen, gekoppeld aan individuele en groepsoefeningen in sociale vaardigheden en zelfregulatie. Aan de hand van concrete voorbeelden uit het dagelijkse leven leerden zij hun interpretaties kritisch te bekijken, hun emoties beter te reguleren en hun gedragsrepertoire te vergroten.

Kinderen die de zelfcontroletraining volgden, hebben over het algemeen significant progressie geboekt. Zo wijzen de verschillen tussen de voor- en nameting uit dat zij na de training zich beter in anderen inleven, minder agressief gedrag vertonen en meer prosociaal gedrag laten zien, vergeleken met 24 'gematchte' leeftijdgenoten die een sociale vaardigheidstraining volgden en 14 leeftijdgenoten uit de doelgroep die op de wachtlijst stonden. Of zij hun sociaal-cognitieve achterstand hebben ingehaald en cognitieve vertekeningen hebben uitgewist, kan echter niet uit de resultaten worden opgemaakt.

Een kanttekening bij het onderzoek op theoretisch vlak betreft de gedateerde

ontwikkelingspsychologische literatuur. Het gaat voorbij aan recenter werk, zoals dat van Selman. Dat kan beter verklaren waarom kinderen met een oppositioneel-opstandige of antisociale gedragsstoornis niet alleen vecht- maar ook vluchtreacties vertonen. Of zij vechten (macht van de sterkste) of vluchten (zich schikken naar de sterkste), blijkt af te hangen van hun inschatting situaties al dan niet naar eigen hand te kunnen zetten. Als zij conflicten niet durven aan te gaan of die dreigen te verliezen, laten ze defensieve reacties zien, zoals zich als slachtoffer opstellen om mededogen op te wekken en weglopen.

Een kanttekening op empirisch vlak betreft de pretentie van praktijkgetoetste kennis. Kinderen boeken door de zelfcontroletraining weliswaar de meeste vooruitgang op korte termijn, maar hun scores verschillen na een jaar niet meer significant van de uitslagen van leeftijdgenoten in het sociale vaardigheidsprogramma. Enige bescheidenheid lijkt derhalve op zijn plaats. Een andere kanttekening betreft de betekenis van significante verschillen. Wat voor gewicht moet bijvoorbeeld toegekend worden aan de significante afname van 0,32 op een driepuntschaal over agressie?

Afgezien van de kritische noten, is het boek een aanrader voor de klinische praktijk. Het geeft een overzicht van de wetenschappelijke stand van zaken op het gebied van het ontstaan en voortbestaan van de oppositioneel-opstandige en antisociale gedragsstoornis. Het maakt bovendien de vertaalslag van theorie naar praktijk in de vorm van een theoretisch onderbouwde en empirisch getoetste training. Het biedt daarnaast handvatten voor methodisch werken met kinderen met ernstige gedragsproblemen. Let wel: het betreft een confectiepak dat hier kan knellen en daar te ruim van snit kan zijn; het moet zodoende voor eigen doelgroepen op maat gesneden worden.